

TEHETSÉGGONDOZÁS A KÖZÉPISKOLÁBAN, TEHETSÉGEK A FELSŐOKTATÁSBAN

ELŐLJÁRÓBAN LESZÖGEZZÜK, HOGY BÁR a tehetségkutatásnak, a tehetség meghatározásának komplex szakirodalma van, a jelen írásban nem célunk ezek tárgyalása. Írásunkban, jócskán leegyszerűsítve a kérdéskört, a tehetség megnyilvánulásának valamilyen – az átlagosnál kiemelkedőbb – tanulói teljesítményt tekintünk, s a fellelhető adatbázisok segítségével azt kívánjuk bemutatni, hogy a tehetséggondozásnak milyen lehetőségei vannak, lehetnek a mai magyar iskolarendszerben.

A felsőoktatás expanziója kapcsán mindinkább előtérbe kerülnek azok a problémák, amelyek a tömegesedő felsőoktatás kapcsán jelentkeznek, s azok a viták, amelyek a korábbi elit felsőoktatás és a tömegesedő felsőoktatás eltéréseit, sajátosságait és a kihívásokra adandó lehetséges válaszokat taglalják. A felvételi rendszer a felvételi vizsgák idején és azok megszűnése óta is alapvetően a tanulmányi teljesítményt veszi figyelembe, bár a felvételi eljárás néhány eleme módosítja az alapvetően meritokratikusnak szándékolt kiválasztási mechanizmust. Számos kutatás mutatja ugyanakkor azt, hogy a teljesítményelv érvényesülése az iskolarendszer egyes szintjein csak bizonyos korlátokkal valósul meg, hiszen például a tanulók iskolaválasztása, iskolai teljesítménye és az iskolarendszerben való előrehaladása korántsem független a család társadalmi helyzetétől.¹

A felvételi adatok azt mutatják, hogy a felsőoktatásba való bekerülés esélye a mai középiskolások számára összességében jóval nagyobb, mint az 1–2 évtizede végzettek számára volt, ugyanakkor továbbra is jelentős képzési területek és intézmények szerinti különbségekkel kell számolnunk. A bekerülési esélyek átlagos növekedése kihívást jelent a felsőoktatás minden résztvevője számára. A felvételi vizsga megszűnésével az egyetemeknek, főiskoláknak egyre kevésbé van ráhatásuk arra, hogy milyen felkészültségű fiatalok kerülnek be a felsőoktatásba. A finanszírozási rendszer sajátosságai pedig különösen arra ösztönzik a felsőoktatási intézményeket, hogy – legalábbis az érettségit követő alapképzésben – elsősorban a felvehető magas létszámot szem előtt tartva határozzák meg a felvételi kritériumokat, ame-

¹ A teljesség igénye nélkül lásd például: Andor (2002) Diplomás szülők gyerekei. *Educatio*, No. 2. pp. 191–210., Csákó (2002) ... és a doktor úr gyermeke? *Educatio*, No. 2. pp. 211–226., Róbert Péter: Miért nem meritokratikusak a modern társadalmak? *Századvég*, Új folyam No. 23. (<http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/23/robert.htm>)

lyeket azonban természetesen igyekeznek a még elfogadható szintben meghatározni. A bővülő felsőoktatás a felsőoktatási intézményekbe bekerülő hallgatók igen nagyfokú heterogenitásával jár együtt, mind a társadalmi helyzetet, mind pedig a korábbi tanulmányi teljesítményt és a hallgatói motivációkat tekintve. A felvétellel jelentkezőket több szempont motiválja, amelyek között az intézmény presztízse és a várható munkaerő-piaci, illetve továbbtanulási lehetőségek is szerepelnek. Ez utóbbi szempont valószínűleg a bolognai rendszerben felvételizők esetében sem mellékes, részben az osztatlan képzések miatt, részben pedig azért, mert az alapképzési szakokról való továbbhaladás útja – az elméletben elképzelhető és támogatott intézmények, illetve programok közötti mobilitás ellenére – valószínűleg a gyakorlatban sok esetben az ugyanazon intézményben való továbbtanulást jelenti.

Alapvetően leszögezhetjük, hogy tehetséges diákok igen nagy számban vannak a felsőoktatásban, elég csupán arra gondolnunk, hogy a 2008-ban a felsőoktatásba jelentkezők közül 1165-en értek el legalább 470 pontot a felvételi eljárásban, s közülük 988-an úgy, hogy nem kaptak pozitív diszkriminációs többletpontokat. (A pozitív diszkriminációban részesülők egyébként leggyakrabban a GYES/GYED kapcsán kerültek ebbe a kategóriába.) Amennyiben a kiváló tanulmányi teljesítményt csupán az adott évben érettségizettekre szűkítjük, akkor a 2008-ban érettségizettek közül (43502 fő) 648-an tartoznak a 470 pontot elértek bővebben értelmezett és 621-en a szűkebben vett csoportjába. Az arány ebben az esetben 1,4% a jelentkezők arányában és 1,7% a felvettek arányában. A felsőoktatásba bekerülő tehetségek létszáma ugyanakkor nem szűkíthető le csupán a kimagasló felvételi ponttal bekerülők csoportjára, vannak olyanok, akiknek a tehetsége egy bizonyos területre koncentrálódik, így például az átlagnál több és/vagy magasabb szintű nyelvtudással, nyelvvizsgával rendelkeznek, vagy az Országos Középiskolai Tanulmányi versenyen értek el kiváló helyezést. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a 470 pont elérése már eleve csak többletpontokkal lehetséges, így adódik az, hogy a csoport tagjainak 81%-a tett emelt szintű érettségi vizsgát, közel felük legalább két tantárgyból, s 91%-uk rendelkezik legalább egy középszintű nyelvvizsgával.

Az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyek eredményei alapján évről-évre 800 fő körüli azoknak a száma, akik e teljesítmény alapján is többletpontokra jogosultak a felvételi eljárásban, s ehhez adódnak még a szakmai tanulmányi versenyek helyezettjei. Egy-egy év nyerteseinek mintegy a kétharmadát adják az adott évben érettségiző évfolyamon tanulók (a 12. és 13. évfolyam diákjai). A 2008-ban felvételre jelentkezők közül 679 fő jelezte, hogy valamelyik OKTV versenyen 1–30. helyezést ért el, közülük 561-en olyan tantárgyból értek el országos szinten kedvező eredményeket, amelyek kifejezetten nagy létszámú tanulmányi versenyeket jelentettek, ők többségükben 2008-ban érettségiztek. Természetesen a jelentkezők körének az OKTV-versenyek évenkénti eredményeivel való összevetése nem lehetséges pusztán a létszámok alapján, miután a felvételi eljárás során nem csupán az adott évben elért versenyeredményeket, hanem a korábbi évek eredményeit is figyelembe veszik, illetve egy-egy jelentkező több tantárgyból, több évben is érintett lehet.

1. táblázat: Az egyes fontosabb tantárgyakból OKTV 1–10. helyezést elért jelentkezők és felvettek száma (2008)

	Összes jelentkező (N=96990)		2008-ban érettségizett jelentkező (N=43502)		2008-ban érettségizett felvett (N=37324)	
	1-10. hely	11-30. hely	1-10. hely	11-30. hely	1-10. hely	11-30. hely
angol nyelv	18	28	15	21	15	20
biológia	19	32	14	29	14	29
filozófia	11	14	6	10	6	10
fizika	23	28	19	22	19	22
földrajz	12	24	11	21	11	21
francia nyelv	18	27	15	23	15	23
informatika	16	32	11	27	11	27
kémia	12	32	9	27	9	27
magyar	19	49	11	36	11	36
matematika	20	60	15	44	15	44
német nyelv	18	28	14	22	14	22
olasz nyelv	25	24	16	18	16	18
spanyol nyelv	19	29	14	25	14	25
történelem	12	22	10	15	10	15
Összesen (az eddigiek)*	223	371	165	294	165	293
Összesen (+ egyéb tárgyak)**	288	427	206	337	205	334

Forrás: Felvételi adatbázis (OFIK).

* az összesítés során figyelembe vett tantárgyak: angol, biológia, filozófia, fizika, földrajz, francia, informatika, kémia, magyar, matematika, német, olasz, spanyol, történelem

** egyes esetekben előfordult, hogy valaki több tantárgyból, vagy két egymás utáni évben ugyanazon tantárgyból más helyezést ért el

2. táblázat: Az OKTV versenyek 1–30. helyezettjeinek száma tantárgyanként (2005–2008)

	2005	2006	2007	2008
angol	30	29	50	56
biológia	48	52	53	58
filozófia	40	29	30	30
fizika	50	72	74	47
földrajz	30	30	30	30
francia	46	41	55	55
informatika	60	60	60	61
kémia	59	60	60	59
magyar	60	60	60	60
matematika	90	90	91	90
német	59	55	49	55
olasz	42	51	44	42
spanyol	29	30	29	59
történelem	30	30	30	30
egyéb tantárgy	119	146	139	146
Összesen	792	835	854	878

Forrás: Neuwirth Gábor adatgyűjtése.

3. táblázat: Az OKTV versenyek 1–30. helyezettjei évfolyamonként és tantárgyanként (2005–2008)

	2005			2006			2007			2008		
	11.évf.	12.évf.	egyéb	11.évf.	12.évf.	egyéb	11.évf.	12.évf.	egyéb	11.évf.	12.évf.	egyéb
angol	33,3	66,7	0,0	24,1	62,1	13,8	18,0	52,0	30,0	21,4	53,6	25,0
biológia	10,4	89,6	0,0	19,2	80,8	0,0	24,5	71,7	3,8	25,9	74,1	0,0
filozófia	12,5	87,5	0,0	17,2	82,8	0,0	13,3	83,3	3,3	20,0	76,7	3,3
fizika	36,0	64,0	0,0	37,5	62,5	0,0	37,8	62,2	0,0	40,4	59,6	0,0
földrajz	36,7	56,7	6,7	43,3	56,7	0,0	83,3	16,7	0,0	43,3	50,0	6,7
francia	34,8	65,2	0,0	24,4	73,2	2,4	25,5	52,7	21,8	10,9	65,5	23,6
informatika	38,3	61,7	0,0	30,0	66,7	3,3	35,0	58,3	6,7	36,1	62,3	1,6
kémia	52,5	35,6	11,9	35,0	61,7	3,3	36,7	56,7	6,7	50,8	49,2	0,0
magyar	36,7	63,3	0,0	30,0	66,7	3,3	35,0	65,0	0,0	25,0	73,3	1,7
matematika	24,4	75,6	0,0	31,1	61,1	7,8	27,5	67,0	5,5	37,8	57,8	4,4
német	35,6	64,4	0,0	34,5	54,5	10,9	38,8	53,1	8,2	32,7	52,7	14,5
olasz	19,0	81,0	0,0	25,5	68,6	5,9	11,4	72,7	15,9	21,4	54,8	23,8
spanyol	13,8	86,2	0,0	23,3	70,0	6,7	0,0	51,7	48,3	6,8	52,5	40,7
történelem	60,0	40,0	0,0	40,0	60,0	0,0	46,7	46,7	6,7	40,0	56,7	3,3
egyéb	32,8	64,7	2,5	39,0	56,2	4,8	26,6	69,8	3,6	36,3	57,5	6,2
Összesen	31,9	66,5	1,5	31,7	64,0	4,3	30,1	61,1	8,8	30,5	59,5	10,0

Forrás: Neuwirth Gábor adatgyűjtése.

A 2008-ban felvételre jelentkezők 1,5%-a (1495 fő) rendelkezett legalább 3 nyelvvizsgálóval, s közülük alig voltak olyanok, akiknek ezek között nem volt felsőfokú nyelvvizsgájuk. A 2008-ban érettségizett jelentkezők körében is ugyanezek az arányok figyelhetők meg, közülük 728 fő rendelkezett legalább 3 nyelvvizsgálóval, a felvettek körében pedig 714 fő a csoport tagjainak száma.

4. táblázat: A 2008-ban érettségizett felvételizők nyelvvizsgálói

	Összes jelentkező (N=96990)		2008-ban érettségizett jelentkező (N=43502)		2008-ban érettségizett felvett (N=37324)	
	N	%	N	%	N	%
Legalább 3 nyelvvizsga ezen belül legalább 2 felsőfokú	305	0,3	137	0,3	133	0,4
Legalább 3 nyelvvizsga ezen belül legalább 1 felsőfokú	1099	1,1	557	1,3	549	1,5
Legalább 3 nyelvvizsga ezen belül nincs felsőfokú	91	0,1	34	0,1	32	0,1
Kevesebb, mint 3 nyelvvizsga, ezen belül van felsőfokú	5253	5,4	2811	6,5	2588	6,9
Kevesebb, mint 3 nyelvvizsga, ezen belül nincs felsőfokú	35112	36,2	16315	37,5	15423	41,3
Nincs nyelvvizsga	55130	56,8	23648	54,4	18599	49,8
Összesen	96990	100,0	43502	100,0	37324	100,0

Forrás: Felvételi adatbázis (OFIK).

A tehetségesek közé sorolt három alcsoport tagjai között van ugyan átfedés, de a létszám összességében meghaladja a 2000 főt, s a valamilyen területen kiválóan teljesítő és felvételt nyert középiskolások száma a 2008-ban érettségizettek körében is csaknem 1300 fő. (Az idősebbek körében elsősorban a nyelvvizsgák kedvezőbb aránya miatt magasabb a létszám.) A frissen érettségizett felvettek között 197-en vannak, akik a 3 vizsgált szempont közül legalább 2 alapján a kiváló tehetségek közé sorolhatók.

Éppen ezért érdemes megvizsgálni egyrészt azt, hogy a kiváló eredményeket elérő középiskolás diákok hol folytatják tanulmányaikat a felsőoktatásban, s az évtizedek óta működő középiskolai tehetséggondozás eredményei mely főiskolákon, egyetemeken, milyen képzési területeken hasznosulhatnak leginkább, másrészt azonban azt is, hogy honnan, milyen középiskolákból érkeznek nagyobb számban a tehetséges felvettek és milyen szocio-demográfiai háttérrel rendelkeznek. E kérdések vizsgálatához a 2008. évi felvételi adatbázist² (ezen belül elsősorban a 2008-ban érettségizettek adatait), Neuwirth Gábor középiskolákról és 9. osztályos középiskolásokról gyűjtött adatait, illetve a középiskolai OKTV versenyek utóbbi 4 évre visszamenő eredményeit használjuk.

A tehetségek felsőoktatásban való részvétele

A tehetségesek közé sorolt felsőoktatásba felvett fiatalok több mint fele (56,9%) 2008-ban szerzett érettségit, további bő egytizedük pedig 2007-ben (12,8%). Amennyiben azonban azokat a képzési szinteket nézzük, amelyek kifejezetten a középiskola befejezéséhez kapcsolódnak (alapképzés, felsőfokú szakképzés, osztatlan képzés), akkor 61,4%, illetve 13,8% voltak a megfelelő arányok. Az mindenestre mindkét esetben elmondható, hogy a tehetségesek közé sorolt fiatalok kevesebb, mint egytizede szerzett 5 évnél régebben érettségit, s ők az átlagosnál nagyobb arányban kerültek a nyelvvizsga kapcsán ebbe a csoportba.

A továbbiakban az összehasonlíthatóság kedvéért azokkal a fiatalokkal foglalkozunk, akik az érettségi évében jelentkeztek továbbtanulásra és nyertek felvételt valamely felsőoktatási intézménybe. Körükben az előző 3 szempont alapján az átlagosnál tehetségesebbek közé sorolt fiatalok száma a 2008. évi normál eljárásban 1291 fő volt. Közülük 84,7% azoknak az aránya, akik egy jellemző alapján kerültek a csoportba, míg 15,3% azoké, akiket több szempont alapján is ebbe a csoportba lehetett sorolni. A csoport tagjai között 7,4% volt azoknak a fiataloknak az aránya, akik külföldi állandó lakóhellyel rendelkeznek, többnyire valamely Európai Unióhoz tartozó ország állampolgárai, egy részük azonban magyarországi középiskolába járt. A tehetségesek közé sorolt 1291 felvételt nyert fiatal közül 1227 tartozik abba a csoportba, aki magyarországi középiskolában szerzett érettségit.

Felsőfokú továbbtanulási ambíciójukat az jellemzi leginkább, hogy szinte kivétel nélkül alap- vagy osztatlan képzésre jelentkeztek, s oda is nyertek felvételt, a felsőfo-

² Az elemzett adatbázis a normál eljárásban felvételizők adatait tartalmazza a 2008. szeptemberi állapot szerint, nem tartalmazza a pótfelvételi eljárás adatait és az adatbázis lekérése óta bekövetkező esetleges változásokat. Az adatok rendelkezésre bocsátásáért ezúton is köszönetet mondunk az OFIK munkatársainak.

kü szakképzést az átlagosnál jóval ritkábban választották, míg a 2008-ban érettségizettek átlagához képest jóval gyakrabban adták be felvételi kérelmüket első helyen osztatlan képzésre. Túlnyomórészt nappali tagozaton folytatják tanulmányaikat, jellemzően államilag finanszírozott képzésben. Miután az átlagosnál jobb tanulmányi teljesítménnyel rendelkezőkről van szó, legalábbis azokat a kritériumokat figyelembe véve, amely teljesítményt a felvételi pontszámítás jelenlegi rendszere is figyelembe vesz, érthető, hogy az átlagosnál sokkal gyakrabban nyertek felvételt, és sokkal gyakrabban az első helyen megjelölt intézménybe, illetve képzésre.

5. táblázat: A 2008-ban érettségizett felvételizők és a tehetségesek közé soroltak állampolgársága, lakóhelye és középiskolájának helye

	2008-ban érettségizett jelentkezők (N=43502)	2008-ban érettségizett felvettek (N=37324)	Tehetségesek közé sorolt 2008-ban érettségizett jelentkezők (N=1305)	Tehetségesek közé sorolt 2008-ban érettségizett felvettek (N=1291)
magyar állampolgár	97,3	97,6	89,8	89,9
külföldi állampolgár	2,7	2,4	10,2	10,1
állandó lakóhelye Magyarországon van	97,5	97,8	92,5	92,6
állandó lakóhelye külföldön van	2,5	2,2	7,5	7,4
magyarországi középiskolában érettségizett	97,8	98,2	95,0	95,0
nem magyarországi középiskolában érettségizett	2,2	1,8	5,0	5,0

Forrás: Felvételi adatbázis (OFIK).

6. táblázat: A 2008-ban érettségizettek felvételi esélyei

	2008-ban érettségizettek összesen	Ebből tehetségesek közé soroltak
Nem vették fel	14,2	1,1
1. helyre vették fel	47,9	76,2
2. helyre vették fel	17,1	14,4
3. vagy többedik helyre vették fel	20,8	8,3

Forrás: felvételi adatbázis (OFIK).

7. táblázat: A 2008-ban felvettek képzési szint és tagozat szerint

	Érettségire épülő képzésre felvett (N=76603)	2008-ban érettségizett felvettek (N=37324)	Tehetségesek közé sorolt 2008-ban érettségizett felvett (N=1291)
alapképzés	82,9	81,6	87,6
osztatlan képzés	6,9	11,6	12,0
felsőfokú szakképzés	10,2	6,8	0,4
nappali tagozat	71,8	95,7	99,6
nem nappali tagozat	28,2	4,3	0,4

Forrás: Felvételi adatbázis (OFIK).

A 2008-ban érettségizett jelentkezőkhöz képest a felsőfokú jelentkezés sokkal gyakrabban irányul gazdasági képzésre, az összes érettségizett preferenciáihoz képest az ebbe a csoportba sorolt fiatalok csaknem kétszer olyan arányban választják érettségi után első helyen a gazdaságtudományi szakokat. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy kissé eltérőek a felvételi stratégiák a 3 alcsoport tagjai körében (amint azt jeleztük, a csoportok tagjai között mintegy 15%-os átfedés van), amennyiben az OKTV 1–10. helyezettek sokkal gyakrabban választanak bölcsészettudományi vagy természettudományi területet, mint a többiek, s körükben az átlagosnál alig magasabb a gazdaságtudományi területet választók aránya. A szakválasztás természetesen konkrétan az OKTV tantárggyal is összefüggésben van: pl. a biológia tantárgyból eredményesen versenyzők 78,6%-a orvos- és egészségtudományi területre, a magyarból OKTV 1–10. helyezettek 54,5%-a, a történelem OKTV győztesének 60,0%-a bölcsészettudományi területre, a matematikából versenyt nyertek négyötöde természettudományi, műszaki vagy informatikai területre nyert felvételt 2008-ban. A szakcsoportoknak megfelelően 2008-ban az OKTV helyezettek háromnegyede valamely nagyobb budapesti egyetemre (ELTE, Corvinus Egyetem, BME, SE) nyert felvételt, s a többiek is túlnyomórészt valamelyik nagy vidéki egyetemen kezdhették meg tanulmányaikat. Amennyiben az összes OKTV helyezettet (1–30. hely) együtt nézzük, a karok választéka valamivel nagyobb, de érdekes módon szinte ugyanezt az eredményt kapjuk a 4 nagy budapesti egyetemre (74,7%).

8. táblázat: A felvételre jelentkezők és a tehetségesek közé soroltak képzési terület szerint

	2008-ban érettségizettek (N=43502)		Tehetségesek közé sorolt 2008-ban érettségizettek (N=1305)	
	Első helyes jelentkezés	Felvétel	Első helyes jelentkezés	Felvétel
felsőfokú szakképzés	5,2	10,0	0,2	0,4
agrár	4,0	3,4	1,5	1,5
bölcsészettudományi	11,8	8,8	13,9	14,0
gazdaságtudományok	23,1	16,4	42,0	40,6
informatika	6,2	6,2	3,8	4,2
jogi és igazgatási	6,4	4,5	3,6	4,0
műszaki	13,4	13,4	8,1	8,4
művészet	3,1	0,6	1,5	0,2
művésztközvetítési	0,7	0,4	0,1	0,1
nemzetvédelmi és katonai	0,9	0,5	0,4	0,4
orvos és egészségtudományi	6,8	5,2	7,5	6,9
pedagógusképzés	2,9	2,8	0,2	0,4
sporttudomány	2,6	1,7	0,2	0,3
társadalomtudományi	8,9	6,7	10,7	11,0
természettudomány	4,0	5,0	6,1	6,5
nem vették fel	-	14,2	-	1,1

Forrás: Felvételi adatbázis (OFIK).

9. táblázat: Az egyes képzési területek részesedése a felvettek körében

	Érettségire épülő képzésre felvett (N=76603)	2008-ban érettségizett felvettek (N=37324)	Tehetségesek közé sorolt 2008-ban érettségizett felvett (N=1291)
felsőfokú szakképzés	10,3	11,6	0,4
agrár	3,8	4,0	1,5
bölcsészettudományi	10,2	10,3	14,2
gazdaságtudományok	20,6	19,2	41,1
informatika	6,2	7,2	4,3
jogi és igazgatási	7,7	5,2	4,0
műszaki	15,1	15,6	8,4
művészet	1,3	0,7	0,2
művészetközvetítési	0,6	0,5	0,1
nemzetvédelmi és katonai	0,6	0,6	0,4
orvos és egészségtudományi	5,0	6,1	7,0
pedagógusképzés	3,7	3,3	0,4
sporttudomány	1,7	2,0	0,3
társadalomtudományi	8,7	7,9	11,2
természettudomány	4,3	5,9	6,6

Forrás: Felvételi adatbázis (OFIK).

10. táblázat: Az egyes képzési területek részesedése a tehetségesek közé soroltak körében

	OKTV 1-10. hely	Nyelvvizsga	470 vagy több pont	2008-ban érettségizett felvettek (N=37324)
felsőfokú szakképzés	-	0,6	0,2	11,6
agrár	-	1,8	1,3	4,0
bölcsészettudományi	18,8	15,3	12,4	10,3
gazdaságtudományok	21,2	44,4	42,4	19,2
informatika	8,5	2,1	5,6	7,2
jogi és igazgatási	2,4	5,3	2,4	5,2
műszaki	9,1	7,7	7,9	15,6
művészet	0,6	0,3	-	0,7
művészetközvetítési	-	0,1	-	0,5
nemzetvédelmi és katonai	0,6	0,6	-	0,6
orvos és egészségtudományi	9,7	7,0	6,0	6,1
pedagógusképzés	-	0,3	0,5	3,3
sporttudomány	0,6	0,4	-	2,0
társadalomtudományi	8,5	11,6	11,8	7,9
természettudomány	20,0	2,5	9,7	5,9

Forrás: Felvételi adatbázis (OFIK).

A tehetségek középiskolai háttere

A tehetségek eloszlása tehát a felsőoktatásban korántsem egyenletes, de ugyanezt tapasztaljuk akkor is, ha a középiskolai eredetet és az érintettek különféle demog-

ráfiai mutatóit nézzük. A felsőoktatási jelentkezési adatok sajnos nem tartalmaznak a jelentkezőkről szocio-kulturális mutatókat, a lakóhely és a középiskolai háttér (Neuwirth Gábor középiskolákra és tanulóikra vonatkozó adataival kiegészítve) azonban valamelyest használható a társadalmi háttér érzékeltetésére.

A felsőoktatásba jelentkezők és felvettek több mint fele nő, amennyiben csak a középiskola után közvetlenül elvégezhető képzési szinteket vizsgáljuk. A nők aránya a kimagasló középiskolai eredményeket elérők csoportjában még magasabb a 2008-ban érettségizettek átlagához (56,1%) képest, 61,4%. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy míg a nyelvvizsgák tekintetében a nők jobb eredményeket tudnak felmutatni, mint a férfiak, az OKTV 1–10. helyezettek körében a nemek szerinti arányok jóval kiegyenlítettebbek, sőt, valamivel nagyobb arányban fordulnak elő férfiak ebben a csoportban, ami minden bizonnyal a tantárgystruktúrával is összefüggésben van.

A tehetségesek közé sorolt felvettek között kimagaslóan nagy arányban vannak a Budapesten vagy más nagyvárosokban élők: míg a felsőoktatásba alap-, osztatlan, vagy felsőfokú szakképzésre felvettek átlagosan 27,6%-a lakik községekben, s a 2008-ban érettségizettek és ugyanazon évben felvettek 28,4%-a, addig a tehetségesek közé soroltak körében mindössze 15,3% ez az arány. Ráadásul ez az arány egyáltalán nem tér el abból a szempontból, hogy milyen kritérium alapján tartozik valaki ebbe a csoportba, tehát hogy a kiemelkedően magas összesített pontszámot, a kiváló nyelvtudást vagy a kimagasló OKTV eredményt vizsgáljuk. A kisebb városokban lakók esetében is megfigyelhető némi elmaradás, de annak mértéke sokkal kisebb. Ez tehát azt mutatja, hogy a tehetségesek közé való tartozás esélyét a lakóhely igen erőteljesen meghatározza. Miután a tehetségesek csoportjába való tartozás részben a középiskolai iskolaszervezet eredménye és direkt módon vagy áttételesen a szülői háttérrel is összefüggésben van (pl. a felsőfokú nyelvvizsgálóhoz, vagy a több nyelvvizsgálóhoz való hozzájutás aligha lehetséges kizárólag a középiskolai tanulmányok alapján, az OKTV versenyre sem minden középiskola készít fel azonos eséllyel), feltételezhetjük, hogy a középiskola megválasztásával már sok minden eldőlt a felsőfokú intézménybe való bejutás kapcsán is.

Kiss Paszkál a 2007. évi felvételi jelentkezési adatokat vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a községekben lakók esetében a felsőoktatásba való bejutás eltérő stratégiák mentén körvonalazódik, a községekben lakó felsőoktatásba jelentkezők választási lehetőségei jól körülírható karrier-utakat jelentenek, s egyfajta önszelekció érvényesül esetükben.³ Annak ellenére tehát, hogy összességében a felsőfokú képzésre való bejutás során nem szenvednek hátrányt (a jelentkezési arányaikhoz képest ugyanolyan arányban jutnak be a felsőoktatásba), a felsőoktatás belső struktúráját tekintve már nagyobb eltérésekkel számolhatunk körükben. Ennek oka azonban természetesen nem a felsőoktatásban keresendő, hanem sokkal inkább a középiskola megválasztásában megbúvó különbségekben.

³ Kiss Paszkál (2008) Falusiak (és nem falusiak) a felsőfokú tanulmányaik kezdetén. *Felsőoktatási műhely*, No. 1. pp. 45–58.

A tehetségesek közé sorolt felsőoktatásba bekerült fiatalok túlnyomó többsége gimnáziumi képzésben végzett, s ezen belül kimagaslóan magas a két tanítási nyelvű gimnáziumokban érettségizettek aránya. Míg szakközépiskolai háttérrel a 2008-ban érettségizett felvettek egynegyede rendelkezik, addig a vizsgált csoport körében mindössze 7,8% ez az arány. A két tannyelvű gimnáziumokból érkezők átlagos 6,0%-ával szemben pedig 23,3% ez az arány az általunk elemzett csoport esetében, s nem csupán a nyelvvizsgák terén kiváló eredményeket elért felvettek körében, bár ebben a körben még ennél is jóval kedvezőbb.

11. táblázat: A felvettek szocio-demográfiai jellemzői

	Érettségire épülő képzésre felvett (N=76603)	2008-ban érettségizett felvettek (N=37324)	Tehetségesek közé sorolt 2008-ban érettségizett felvett (N=1291)
férfi	44,5	43,9	38,6
nő	55,5	56,1	61,4
külföld vagy ismeretlen	1,9	2,2	7,4
Budapest	19,3	16,3	24,3
megyei jogú város	22,4	23,5	28,2
más város	28,8	29,7	24,8
község	27,6	28,4	15,3
külföld vagy ismeretlen	1,9	2,2	7,4
Dél-Alföld	12,7	13,7	11,5
Dél-Dunántúl	8,9	9,3	8,2
Észak-Alföld	14,9	16,7	9,0
Észak-Magyarország	10,9	11,3	9,3
Közép-Dunántúl	10,4	10,4	8,8
Közép-Magyarország	31,2	27,2	32,4
Nyugat-Dunántúl	9,1	9,3	13,5
gimnázium	57,3	66,1	63,1
két tannyelvű	4,1	6,0	23,3
szakközépiskola	35,2	25,5	7,8
egyéb	3,2	2,4	5,8
1. helyre vették fel	62,8	55,8	77,1
2. helyre vették fel	18,8	19,9	14,6
3. helyre vették fel	9,1	10,6	3,4
4. vagy későbbi helyre vették fel	9,4	13,7	5,0

Forrás: Felvételi adatbázis (OFIK).

Az OKTV versenyek 2005–2008. évi eredményeit vizsgálva 3359 tanuló eredményeiről és középiskolájáról van adatunk. Ezek azt mutatják, hogy a 4 év során összesen 355 iskola tanulói nyertek 1–30. helyezést valamely tantárgyból, ezen belül 324 olyan iskola van, amelyik tanulói magas részvételi számmal rendelkező versenyeken (tehát pl. nem nemzetiségi nyelvi tárgyak versenyein) nyertek el 1–30. helyezést. Minden évben 1 középiskola – a budapesti Fazekas Gimnázium – tanulói az OKTV 1–30. helyek egytizedét szerzik meg, összességében pedig 73 olyan isko-

lából került ki a nyertesek háromnegyede, akik a 4 év alatt legalább 10 db. 1–30. helyezést szereztek valamelyik tantárgyból. Ha azonban csak azon versenyek eredményeit vesszük figyelembe, ahol az adott iskola diákja 1–10. helyezést ért el, akkor összesen 215 iskola szerepel ugyan a listán, közülük azonban 61 iskolában található az 1–10. helyezések 77%-a, míg 90 iskola esetében a 4 év során csupán egy-egy tanuló ért el országos szinten kimagasló eredményt.

12. táblázat: A tehetségesek közé sorolt felvettek szocio-demográfiai jellemzői

	OKTV 1–10. hely	Nyelvvizsga	470 vagy több pont	Összesen (N=1291)
férfi	52,7	28,9	47,2	38,6
nő	47,3	71,1	52,8	61,4
külföld vagy ismeretlen	0,6	6,3	8,6	7,4
Budapest	40,0	19,0	28,3	24,3
megyei jogú város	26,0	31,9	25,3	28,2
más város	18,2	27,2	22,5	24,8
község	15,1	15,5	15,3	15,3
(külföld)	0,6	6,3	8,6	7,4
Dél-Alföld	4,8	13,7	10,1	11,5
Dél-Dunántúl	10,3	8,0	7,7	8,2
Észak-Alföld	8,5	9,1	9,3	9,0
Észak-Magyarország	6,7	10,4	7,7	9,3
Közép-Dunántúl	7,3	10,4	8,1	8,8
Közép-Magyarország	50,3	25,1	38,0	32,4
Nyugat-Dunántúl	11,5	17,1	10,5	13,5
gimnázium	74,5	57,3	73,1	63,1
két tannyelvű	18,8	32,5	10,5	23,3
szakközépiskola	6,7	7,7	7,1	7,8
egyéb	-	2,5	9,4	5,8
1. helyre vették fel	92,1	66,4	89,4	77,1
2. helyre vették fel	4,8	19,7	9,5	14,6
3. helyre vették fel	1,2	5,5	0,6	3,4
4. vagy későbbi helyre vették fel	1,8	8,4	0,5	5,0

Forrás: Felvételi adatbázis (OFIK).

Az elmúlt 4 év OKTV 1–30. helyeinek győzteseit és a középiskolák körét vizsgálva megfigyelhető a gimnáziumok erőteljes túlsúlya. A 2005–2008. közötti időszakban versenyeket nyertek iskolái között az átlagosnál jóval nagyobb arányban vannak a gimnáziumok, valamelyest alulreprezentáltak a kisebb településeken lévő intézmények és az alapítványi középiskolák, az egyházi intézmények szereplése viszont arányaiknál kissé kedvezőbb.

A gimnáziumok és szakközépiskolák közötti igen nagyfokú különbségeket azonban nemcsak a tanulmányi versenyek eredményeit vizsgálva láthatjuk, hanem a többi dimenzióban is. Ráadásul a jelentkezési és felvételi adatok középiskolákra vonatkozó adatokkal való kiegészítése nem csupán a gimnáziumok túlsúlyát és a szakközépiskolai képzésekből érkezők alacsony arányát mutatja, hanem azt is, hogy a közép-

iskolák egy-egy adott csoportján belül is igen nagyok az eltérések. Amennyiben a középiskolákat a jelentkezők és felvettek 2001–2006 közötti arányai alapján csoportokba rendezzük,⁴ feltűnő, hogy a tehetségesek közé sorolt fiatalok túlnyomó többsége a felvételi arány szerint a kiváló vagy legalábbis a jó kategóriába sorolt gimnáziumokból, illetve szakközépiskolákból vagy vegyes középiskolákból érkezik, de az átlagosnál jóval nagyobb esélye a csoportba való bekerülésre elsősorban a kiváló illetve a jó kategóriába tartozó gimnáziumok tanulóinak van. A középiskolai eredményességi mutatók iskolatípusok szerinti bontása azt is jelzi, hogy az F/L arányok átlaga – a korábbi évekhez hasonlóan – 2008-ban is a 6 és 8 osztályos, majd a 8 osztályos gimnáziumokban volt a legmagasabb. Ezután a 4 és 6 osztályos gimnáziumok következnek, majd a 8 osztályos vegyes középiskolák.

13. táblázat: a középiskolák megoszlása

Tanév	Középiskolák összesen	Gimnázium		Szakközépiskola		Vegyes középiskola	
		szám	arány	szám	arány	szám	arány
1999/2000	960	351	36,6	437	45,5	172	17,9
2001/2002	984	368	37,4	443	45,0	173	17,6
2002/2003	990	372	37,6	440	44,4	178	18,0
2003/2004	981	375	38,2	431	43,9	175	17,8
2004/2005	989	383	38,7	427	43,2	179	18,1
2005/2006	983	381	38,8	420	42,7	182	18,5
2006/2007	1008	390	38,7	431	42,8	187	18,6
2007/2008	969	354	35,9	394	41,1	221	23,0
2008/2009	914	356	38,9	349	38,2	209	22,9
OKTV (2005–2008)	353*	217	61,5	54	15,3	70	19,8

Forrás: Neuwirth Gábor adatai.

*A középiskolák egy része időközben megszűnt, vagy összevonásra került, ezért nem lehetett besorolni (N=12, 3,4%)

14. táblázat: Az iskolatípusok szerinti felvételi adatok

Iskola és tantervtípusok	iskolaszám (2008)	F/L% (2008)	F/L% (2003–2007 évek átlaga)
4 osztályos gimnáziumok	140	64,33	57,27
4 és 6 osztályos gimnáziumok	81	75,76	71,06
4 és 6 és 8 osztályos gimnáziumok	3	59,68	57,50
4 és 8 osztályos gimnáziumok	49	73,30	74,45
6 osztályos gimnáziumok	23	72,59	64,93
6 és 8 osztályos gimnáziumok	1	88,79	-
8 osztályos gimnáziumok	22	77,30	65,59
Szakközépiskolák	385	24,84	23,07
4 osztályos vegyes középiskolák	146	38,36	33,27
4 és 6 osztályos vegyes középiskolák	41	50,56	47,43

⁴ Ehhez lásd Neuwirth Gábor: A középiskolai munka néhány mutatója 2006. c. munkáját.

Iskola és tantervtípusok	iskolaszám (2008)	F/L% (2008)	F/L% (2003-2007 évek átlaga)
4 és 6 és 8 osztályos vegyes középiskolák	1	44,09	-
4 és 8 osztályos vegyes középiskolák	24	50,32	51,86
6 osztályos vegyes középiskolák	5	35,89	21,27
8 osztályos vegyes középiskolák	1	73,58	59,22
Szakközépiskolák	385	24,84	23,07
Gimnáziumok	319	70,81	65,45
Vegyes középiskolák	218	42,47	38,31
Összes	922	44,71	42,03

Forrás: Neuwirth Gábor adatai.

15. táblázat: Felvettek a középiskola F/L arányai szerint*

	Érettségire épü- lő képzésre felvett (N=76603)	2008-ban érett- ségizett felvettek (N=37324)	Tehetségesek közé sorolt 2008-ban érettségizett felvett (N=1291)
kiváló gimnázium	10,8	15,6	36,8
jó gimnázium	12,4	17,3	22,9
átlagos gimnázium	10,8	13,1	7,6
gyengébb gimnázium	4,7	5,3	2,8
gyenge gimnázium	1,5	1,3	0,3
kiváló szakközépiskola	5,3	5,7	6,7
jó szakközépiskola	7,1	6,1	2,1
átlagos szakközépiskola	4,7	3,8	0,2
gyengébb szakközépiskola	5,4	3,9	0,5
gyenge szakközépiskola	0,6	0,3	-
kiváló vegyes középiskola	3,7	4,9	6,0
jó vegyes középiskola	3,0	3,4	4,0
átlagos vegyes középiskola	7,6	7,9	1,9
gyengébb vegyes középiskola	1,6	1,3	0,5
gyenge vegyes középiskola	0,7	0,5	-
nem sorolható be	20,1	9,7	7,7

* A kategóriába sorolás alapja a középiskolai F/L (felvettek/létszám) arány (gimnáziumok esetében a kategóriahatárok: 80%, 70%, 50%, 30%, szakközépiskolák esetében: 45%, 25%, 15%, 5%, vegyes középiskolák esetében: 60%, 50%, 20%, 15% voltak). Adathiány, illetve az időközben bekövetkezett változások miatt nem minden középiskolához volt mutató rendelhető, a nem besorolható középiskolák aránya az első oszlopban legfőképpen azért magas, mert sok (idősebb) jelentkező esetében az iskola már nem volt megtalálható (megszűnt/összevonásra került), az érettségi megszerzése óta eltelt időszakban az érettségit adó iskola kapcsán jelentős átalakulások történtek.

Forrás: OFIK adatok Neuwirth Gábor adataival kiegészítve.

A kiváló és jó gimnáziumok jó szereplése különösen igaz az OKTV versenyek 1–10. helyezettejre, akiknek több mint kétharmada a középiskoláknak ebből a szegmenséből került ki. A kiváló nyelvtudással rendelkezők esetében valamivel egyenletesebb a kép, míg a magas felvételi pontszámmal bekerültek esetében ugyancsak az átlagosnál magasabb a kiváló felvételi aránnyal rendelkező iskolákból érkezők aránya.

16. táblázat: A tehetségesek közé sorolt felvettek a középiskola F/L arányai szerint

	OKTV 1-10. hely	Nyelvvizsga	470 vagy több pont	Tehetségesek közé sorolt 2008- ban érettségizett felvett (N=1291)
kiváló gimnázium	50,9	32,6	44,1	36,8
jó gimnázium	18,2	23,2	21,9	22,9
átlagos gimnázium	9,7	9,0	5,2	7,6
gyengébb gimnázium	2,4	2,9	2,3	2,8
gyenge gimnázium	-	0,4	0,2	0,3
kiváló szakközépiskola	5,5	7,3	5,8	6,7
jó szakközépiskola	3,0	2,1	1,6	2,1
átlagos szakközépiskola	0,6	0,1	0,2	0,2
gyengébb szakközépiskola	-	0,7	0,3	0,5
gyenge szakközépiskola	-	-	-	-
kiváló vegyes középiskola	4,8	7,0	4,8	6,0
jó vegyes középiskola	0,6	6,6	1,1	4,0
átlagos vegyes középiskola	1,2	2,5	1,3	1,9
gyengébb vegyes középiskola	-	0,7	0,2	0,5
gyenge vegyes középiskola	-	-	-	-
nem sorolható be	3,0	4,8	11,1	7,7

Forrás: OFIK adatok Neuwirth Gábor adataival kiegészítve.

17. táblázat: A különböző F/L aránnyal rendelkező iskolák társadalmi összetétele

	Általános iskola 8. osztályos átlagok	Apa iskolai végzettsége, elvégzett osz- tályok számá- nak átlaga	Anyai iskolai végzettsége, elvégzett osz- tályok számá- nak átlaga	Apa mun- kanélküli- ségi arány átlagosan (%)	Anyai mun- kanélküli- ségi arány átlagosan (%)	Nevelési se- gélyben ré- szesülők ará- nya átlagosan (%)
kiváló gimnázium	4,59	14,54	14,67	5,83	8,84	11,23
jó gimnázium	4,43	13,99	14,18	7,42	10,35	13,97
átlagos gimnázium	4,15	13,68	13,82	7,82	11,83	16,64
gyengébb gimnázium	3,79	13,01	13,15	9,23	13,76	18,50
gyenge gimnázium	3,42	12,40	12,44	9,07	14,58	21,96
kiváló szakközépiskola	4,21	12,46	12,63	9,92	14,00	18,61
jó szakközépiskola	3,80	12,26	12,36	10,98	16,22	22,23
átlagos szakközépiskola	3,45	11,83	11,85	12,89	19,01	26,38
gyengébb szakközépiskola	3,19	11,57	11,55	12,63	19,07	27,26
gyenge szakközépiskola	3,23	11,65	11,55	12,60	18,96	31,32
kiváló vegyes középiskola	4,38	13,42	13,62	7,23	10,63	13,66
jó vegyes középiskola	4,13	12,79	12,99	9,73	14,84	18,82
átlagos vegyes középiskola	3,71	12,19	12,30	12,21	18,11	25,23
gyengébb vegyes középiskola	3,29	11,98	11,99	13,85	21,25	29,20
gyenge vegyes középiskola	3,11	11,69	11,69	13,10	19,27	29,29
átlagosan	3,81	12,23	12,35	8,36	12,26	16,77

Forrás: Neuwirth Gábor adatai.

A kiváló középiskolák és a gyengébb középiskolák társadalmi háttere azonban igen eltérő, ehhez 5 mutató kategóriánkénti átlagértékeit mutatjuk be: a szülők iskolai végzettségét, illetve munkanélküliségi arányát, valamint a nevelési segélyben részesülők átlagos arányát. Míg például ez utóbbi a kiváló vagy jó gimnáziumokban átlagosan 11–14%, s még a szakközépiskolák illetve a vegyes középiskolák felső szegmense is átlagos, vagy az átlagosnál valamivel kedvezőbb helyzetben van ebből a szempontból, addig a vegyes középiskolák, illetve a szakközépiskolák alsó szegmensében egyharmadot megközelítő ez az arány. Értelemszerűen az általános iskolai eredményeknek is erőteljes hatása van a középiskolai továbbtanulásra, ami csak megerősíti az előzőekben leírtakat. Mindezek azt mutatják, hogy az azonos típusba tartozó középiskolák igen eltérő összetételűek, amely heterogenitás a felsőoktatásba való bekerülés során is jelen van, a jelentkezési és felvételi adatok szintjén azonban már nem ragadható meg.

Következtetések

Dolgozatunkban azt kívántuk bemutatni, hogy a felsőoktatásba bekerülő, valamilyen szempontból tehetségesnek minősíthető fiatalok milyen sajátosságokkal rendelkeznek mind a középiskolai eredet, mind a későbbi karrier-választást figyelembe véve. A 2008. évi felvételi adatok azt mutatják, hogy a középiskolák kevesebb, mint egyharmada adja a tehetségesnek besorolt felvettek teljes körét, s az első 30, ebből a szempontból érintett legnépesebb iskolából jön a diákok 38,5%-a. A tehetséggondozás szempontjából kiemelkedő szerepet játszó középfokú oktatási rendszer igen nagyfokú heterogenitást mutat, amely azonban nyilvánvalóan túlmutat az iskolarendszeren, nem független az őt körülvevő társadalmi közegtől. A középfokú oktatásnak tehát nyilvánvalóan erőteljes korlátai vannak a tehetséggondozás szempontjából, amint azt a különböző iskolatípusok eltérő társadalmi összetétele is mutatja.

Fontosnak tartjuk ugyanakkor felhívni a figyelmet arra is, hogy a tehetségek koncentrációja nemcsak a középiskolák szintjén, hanem a felsőoktatásban is igen erőteljes. Kiderült, hogy a tehetséges fiatalok a felsőoktatási jelentkezéskor az átlagostól valamelyest eltérő karrier-utakat választanak, s a felsőoktatásban nagymértékben koncentráltan jelennek meg. Ezért is fontos az Oktatókutatató és Fejlesztő Intézetben 2008-ban megindult Kiváló Tehetségek Gondozása (KTG) program, melynek fő célja a kiemelkedő, tehetségüket már bizonyító fiatalok továbbfejlődésének segítése. Ennek keretében a középiskolákból a felsőoktatásba kerülő ilyen fiatalok esetében fel kívánják hívni a felsőoktatási intézmények vezetőinek figyelmét, hogy a hozzájuk felvett ezen fiatalokat kísérjék figyelemmel, segítsék őket bekapcsolódni a Tudományos Diákköri munkába.

NEUWIRTH GÁBOR & SZEMERSZKI MARIANNA